

Šarapatková, Žofie

Sémantický vývoj psl. jędrъ

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1996, vol. 45, iss. A44, pp. [21]-23

ISBN 80-210-1408-3

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101397>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ŽOFIE ŠARAPATKOVÁ

SÉMANTICKÝ VÝVOJ PSL. JĚDRŮ

Psl. *jědrŭ* je starobylé kvalifikační adjektivum, které bývá podle svého zakončení řazeno k malé skupině adjektiv, tvořených neproduktivním sufixem *-ro*. Tato adjektiva jsou jednak deverbativa (*bědrŭ*, *mokrŭ*, *starŭ*), jednak denominativa (*dobrŭ* aj.), některá jsou etymologicky nejasná. Nejasné je i adj. *jědrŭ*, u něhož není jisto, zda je *-r-* součástí kořene nebo zda je sufixové (v. Brodowska-Honowska 187, ESJS 289).

Toto adjektivum je doloženo pouze v jižní větvi slov. jazyků s výjimkou sln.: stsl. *jědrŭ*, b. *edar*, mk. *jadar*, sch. *jedar*. Slovník jazyka staroslověnského (dále SJS) je uvádí s významem 'rychlý, brzký' s těmito doklady:¹

ivojŭ jědrojŭ modlitvu posbli namŭ Prag 1b 13,²

cherovimŭskŭi přestolŭ ugotovilŭ se jestŭ · vŭznosęŭŭŭtei ředri · inače gotovi oi
ἀναφέρωντες ὀξεῖς τε καὶ ἔτομοι Supr 470, 25;

blizŭ dŭnŭ g<ospodŭ>nŭ veliki blizŭ i edrŭ velmi řγγŭς ἢ ἡμέρα κυρίου ἢ
μεγάλη, řγγŭς καὶ ταχεῖα σφόδρα So 1, 14 Gl.

Význam 'rychlý, brzký' je nepochybný u adv. *jědro*, u kompozit *jědropŭďŭcŭ* 'rychloupisec' a u dokladu z Gl. Spojení *jědraja modlitva* v Prag připouští i jiné pojetí; je možno je chápat jako 'rychlá modlitba nebo přímluva', ale také jako 'mocná přímluva' nebo 'účinná modlitba'. Doklad ze Supr *ředri inače gotovi* napovídá, že *ředri* je zde spíš 'pohotový, připravený'. Také ř. *ὀξŭς* v předloze znamená vedle 'ostrý, břitký, rychlý' také 'ochotný, horlivý'.

V současných jsl. jazycích je význam odchylný: v b. 'velký (velkých rozměrů), složený z oddělených velkých částí', 'bohatý (o lidech), velký (o penězích), drahý, důležitý, podstatný', v mk. 'velký', v sch. 'kypící zdravím, tlustý, bujný, plný životní síly', 'dobře vyvinutý (o plodech, rostlinách ap.)', 'kompaktní, pevný, tvrdý (o materiálech, konstrukci ap.)', 'hojný, vydatný (o vodním toku)', 'výstižný, stručný (o vyprávění, řeči)' ap.

1 Cituji z rukopisu SJS. Děkuji redakci slovníku za laskavé svolení k použití tohoto textu.

2 Zkratky v tomto článku jsou shodné se zkratkami v SJS a ESJS.

Uvedené významy, které se značně rozbíhají, mají základní rys společný: označují dobré, žádoucí vlastnosti, podobně jako adj. *dobrŭ*, u něhož se vychází z původního 'vhodný, přiměřený' (v. ESJS 137). Jsou to hodnotící adj., která vyjadřují subjektivní postoj mluvčího; ten rozlišoval věci a jevy podle toho, zda byly z jeho hlediska použitelné nebo nepoužitelné, vhodné nebo nevhodné (Meid 158). Význam těchto adj. se diferencoval podle nositele vlastnosti, s nímž se pojila (sr. č. *dobrý člověk* 'vlídný, laskavý, ušlechtilý', *dobrý nápad* 'užitečný, vhodně řešící situaci', *dobrý řemeslník* 'ovládající svou profesi', *čekat dobrou hodinu* 'čekat celou hodinu' ap. (Sém. přehled adj. *dobrŭ* ve slov. jazycích v. SK 3, 311–316, pro stč. Němec 1968, 29).

Týž rozvoj významu je patrný i u sekundárního adj. *jędrѣ* (z psl. *jędro*; o vztahu adj. *jędrѣ* a subst. *jędro* v. ESJS 289n). To je doloženo v sch. arch. *je-drn*, čak. i *jadrn*, sln. *jadrn*, st. i *jędrn*, slk., stč., č. *jadrný*, hl. *jaderny*, dl. *jederny*, stp., p. *jędrny*, kaš. *jadřny*, br. dial. *jadranj*, *jadreny*, *jadryny*, ukr. *jedrėnyj*, *jadėrnyj*, dial. *jadřjanyj*, r. *jadřėnyj*, vše 'silný, velký, pevný, zdravý', dále v č. 'kvalitní', v ukr. 'hrubozrný', v sln. a dl. 'rychlý, hbitý', v dl. 'rázný, smělý, zdatný', v p. dial. a ukr. 'plodný, úrodný', v sch., p., vsl. 'svěžl', v č. st. (Jungmann) a p. dial. i 'veselý', v p. dial., br. dial., ukr. 'vyzrálý, šťavnatý', v sch. 'chutný', v r. dial. 'dobře vykvašený', v č., slk., br. dial. 'silný, zvukný (o hlase)', v slk., č., p. 'výstižný (o řeči)'.

V uvedených významech jsou tato adj. archaická. V současnosti zaznamenala velké rozšíření adj., odvozená od pokračování subst. *jędro* s významem 'jádro atomu'; jsou tvořena produktivními sufíxy. Překládají angl. *nuclear* a jsou užívána jako technický termín vedle slov přejatých (č. *nukleární*), jen sch. má pouze přejetí (*nuklearan*). S rozšiřující se znalostí a využíváním jaderné energie přecházejí tyto termíny do obecného povědomí (b. *jadrena energija*, sln. *jedrska*, slk. *jadrová*, č. *jaderná*, hl. *jadrowa*, p. *jadrowa*, br. *jadzernaja*, ukr. *jaderna*, r. *jadernaja energija* ap.).

BEDEUTUNGSENTWICKLUNG VON URSLAV. *JĘDRŬ*

Das nur in den südslav. Sprachen (mit Ausnahme des Sln.) bewahrte urslav. Adj. *jędrѣ* bezeichnete ursprünglich die guten, erwünschten Eigenschaften, ebenso wie das Adj. *dobrŭ*. Die Bedeutung des Adj. *jędrѣ* differenzierte sich je nach dem, mit welchen Subst. es gebunden ist. So bedeutet es im Aksl. 'schnell, bereit', vielleicht auch 'kräftig', im Bulg. 'groß, grob, körnig, kräftig, reich, teuer, wichtig', im Maz. 'groß', im Skr. 'von Gesundheit strotzend, dick, üppig, gut entwickelt (Pflanzen, Obst), kompakt, fest, hart (Materialien, Konstruktionen), ausgiebig, wasserreich (Wasserlauf), treffend (Erzählungen, Rede)'.

LITERATURA

- BRODOWSKA-HONOWSKA, M.: Słowotwórstwo przymiotnika w języku staro-cerkiewno-słowiańskim. Kraków-Wrocław-Warszawa 1960.
- ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského, seš. 1–6n. Praha 1989n.
- MEID, W.: Zur Vorstellungswelt der Indogermanen anhand des Wortschatzes. In: Studien zum indogermanischen Wortschatz. Innsbruck 1987.
- NĚMEC, I.: Vývojové postupy české slovní zásoby. Praha 1968.
- SK: Słownik prasłowiański, sv. 1–6. Kraków 1974n.
- SJS: Slovník jazyka staroslověnského, sv. 1–4. Praha 1956n.

